

4. Шмидт С.О. Золотое десятилетие советского краеведения / С.О. Шмидт // Отечество. – М., 1990. – Вып.1.

Анотація. У статті аналізується внесок історико-краєзнавчого руху України у вирішенні мовних проблем процесу українізації 20-х років ХХ ст. Наголошується на тому, що завдяки участі у цій роботі провідних фахівців вона носила різновекторний характер, що дозволило вирішити низку проблем у розвитку української мови.

Ключові слова: краєзнавство, мова, українізація, наукові узагальнення, термінологія.

Summary. The contribution of the Ukrainian historical-ethnographical movement in solving linguistic problems of the process of “Ukrainization” of the 1920s is analyzed in the article. It is stressed that owing to the participation in this work of leading specialists it was versatile and was helpful in solving a number of problems in the development of the Ukrainian language.

Key words: regional ethnography, language, “Ukrainization”, scientific generalizations, terminology.

УДК: 821.161.2-1.09

САКОВЕЦЬ С.П.

ОРНІТОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ В ПОЕЗІЇ В. СТУСА: МІФОЛОГІЧНЕ І ФОЛЬКЛОРНЕ НАПОВНЕННЯ ТА АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У кожного поета є власний набір образів, які переходять із поезії до поезії, набуваючи все нових смислових відтінків. Це індивідуальні авторські образи. У В. Стуса теж є такі образи-улюбленці, які стали невід’ємною ланкою у розвитку поетичної свідомості. Чимало з них доростають до рівня символів. Однак більшість таких образів-символів, наявних у творах поета, постала із життєвої філософії наших пращурів, з культурних надбань та уподобань українського народу, з його поглядів, вірувань, міфів, обрядів, звичаїв та з надбань світової культури, літератури, міфології.

На сьогодні існує чимало досліджень творчості В. Стуса (від невеликих за обсягом розвідок до дисертаційних робіт), значна частина яких присвячена аналізу образів-символів Стусової поезії. Найбільш “популярними” у плані дослідження стали символи дерев, вогню, сонця, неба, свічки, тіні, сну тощо (О. Рарицький, Г. Віват, А. Бондаренко, Ю. Бондаренко, У. Пелех та ін.). Хотілося б розглянути такий пласт Стусової міфопоетики, як образи птахів у ключі їх зв’язку із міфологією та фольклором. Образи птахів у поезії Василя Стуса майже не досліджені, хоча мають дуже цікаве смислове наповнення та міфологічні корені. Тому досліджуване питання наразі є особливо актуальним.

Метою статті є дослідити орнітологічний код поезії В. Стуса і встановити його міфологічне підґрунтя.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- визначити міфологічну базу орнітологічних образів та їх трансформацію у фольклорі;
- встановити співвідношення індивідуально-авторського та міфологічно-фольклорного семантичних рівнів орнітологічного коду;
- простежити особливості авторського бачення міфологічних та фольклорних образів птахів;
- з’ясувати міфологічну мотивацію метафор, компонентами яких є образи птахів.

Дослідниця творчості В. Стуса Г. Кутнякова зауважила, що у поетичній свідомості українців простежуються одні й ті ж образи-символи (та їх варіанти). Вони сягають корінням у глибини національного світосприйняття. До якого б напрямку, методу, школи не належав той чи інший письменник, набір базисних образів у його поетичній палітрі має міфологічні корені, він зумовлений поетичним мисленням, заглибленим у народну міфологію [5].

Розглянемо це на прикладі образів тварин верхнього світу – птахів, - до яких звертається В. Стус. Орнітологічна система поета включає в себе образи ворона, гайворона, зозулі (зигзиці), чайки, лебедя (лебедині), голуба (голубині), журавля, лелеки, крука, пугача, ластівки, солов’я. Чимало з перерахованих птахів були священними для людини на ранньому етапі розвитку, виконуючи роль тотемів.

Ворон є центральним образом серед інших образів птахів. Ворон – шаманський міфознак: вороняча атрибутика у шаманському вбранні, воронячі зображення у шаманській ритуальній практиці, постійна присутність у міфах народів євразійської Півночі, Сибіру, індіанців Америки свідчать про виняткову давність цього міфогероя. Ворон ще перебуває по той бік добра і зла, навіть користі і шкоди: він амбівалентний.

У пізніших епічних піснях та баладах ворон постійно фігурує у ситуації “воронячого бенкету”: розтинання мертвого тіла, що становило колись частину жрецького обряду. Частки тіла жертви ототожнювали з частинами світу, і це знаменувало подолання космічного хаосу та встановлення гармонійного світового ладу. Поїдання частин тіла жертви, “малого космосу” врятовувало його від зникнення у небутті. Саме це робить ворон у міфі, він – магічний жрець, який вершить головний світовий ритуал. Сідаючи на мертвого, випиваючи кров, тобто знищуючи життя, він його продовжує [11]. Ворон постає деміургом.

Пізніше під впливом християнства ворон стає негативним образом, що відбилося у фольклорі. Пам’ять про “жрецьку” дію, виконувану вороном, збереглась, але набула негативного значення.

Стусовий образ ворона близький до фольклорного:

Гей чужа-чужаниця
гей чужа
ніби гадина-крівця
з-під ножа
ніби ворон кружляє
ясні очі виймає
а ще чорна доймає
нужа [9, 163].

Як трупний птах чорного кольору із зловіщим криком ворон хтонічний, демонічний, пов’язаний із царством мертвих, а також є вісником смерті, нещастя [6, 246]. У В. Стуса він іноді поєднується з образом тополі, яка “лячно, немов антена, ловить радарною кроною візерунчастий день, гаптований криком вороновим”. В іншому вірші “гайвороння заговорило нерадісним шелепанням розкрилля нерадісну покуру куширів”, “вороння пролетіло в сусіднім вікні, наче груддя біди в вечоровім огні”. Та найкраще “провісницька” функція ворона показана у наступних рядках:

... чорний вороне, замовч і головоньки не мороч,
Бо так накрядеш, що аби уже й добрався б до товариша...
А десь самотній упаду, а вмру – ніхто й не стулить очі...
А то – ще й хворим підберуть – і на Сибір відправлять маршем.
[8, 76]

Летів розлого чорний-чорний ворон
обезземеленим безкраїм небом
і безберегий лет його німотний
уже годину судну провіщав [10].

Подібні образи ворона наявні у поезіях “Сповільнено твій час прозрінь”, “Зима. Паркан. І чорний дріт”, “Незграбно ворон кружеля” тощо.

За міфологічними уявленнями, ворон супроводжував душі померлих до потойбічного світу. Власне, тому його образ пізніше був переосмислений у негативному плані як вісник смерті. Отож, ворон виявляє безпосередній зв’язок зі світом мертвих:

В країні мертвих є той суходіл,
З якого б’є жива вода. По неї
Летить із України вороння,
Але не повертається додому [8, 91].

Цікаво, що у вірші “Ще кілька літ – і увірветься в’язь” таким медіатором між “тим” і “цим” світами постає міфічний фенікс, що за своїм значенням є антиподом ворона.

У поезії Василя Стуса відбувається функціональне зближення образів ворона і зозулі, оскільки зозуля теж провіщає майбутнє, здебільшого нещасливе:

Не кукайте, криваві зозулі,
над бідною моєю головою,
коли віконце обснувало млою,
коли мені так тяжко без землі,
завислому у вертикальній трумні [9, 215].

... як жилось
Тобі під гронами калини,

Де попелясті зозулі
Вістили роки: жий однині
На все непізнаній землі [9, 293].

Ластівка, за давніми віруваннями, приносить весну; щоб прикликати цих птахів, згідно з язичницьким обрядом, випікали спеціальні вироби з білого борошна у формі птахів. Ластівки прилітають з “того” світу, з “райського царства”, зі світу мертвих, з Вірїю. У В. Стуса така семантика образу ластівки дещо стерта, пом’якшена, навіть прихована.

І віщій голос подали вітри,
ласкаві ластівки зашелестіли,
мов листя лип. І крики зашептіли
мені на лицах. Годі, очі втри,
моя зажуру. Поночіє світ,
гойднувся обрій – радості й доуки.
Сідають ластівки мені на руки,
а серце поривається в зеніт [10].

Голуб – доволі поширений образ у Стусовій поезії. Голуб – жертвний птах у багатьох народів, що символізує чистоту, очищення; християнство додало до цього образу значення святості, символіку божественного начала:

... Ген над головою
злітали з мене голуби,
як духи [8, 90].

У незвичному контексті вживається образ голубів в поезії “Коли б, коли б ви мали, голуби...”. Вірш нагадує казку про Івасика-Телесика, а саме момент приликання ним гусей. Ліричний герой Стусової поезії із подібним закликком звертається до голубів, прохаючи перенести його на Україну:

Коли б, коли б ви мали, голуби,
хоч трохи серця, - ви б його на крила
взяли до себе і перенесли
на Україну, геть за ним стужілу.
До вас він добру руку піднесе
і озоветься – щедро і заклично:
Ходіть до мене, ось вам їсти й пити
крихти – на стежці, в черепку – вода [9, 139].

Голуби замінили гусей, оскільки вони повинні “перенести” дух ліричного героя до рідного краю. Голуби символізують тут не фізичне наближення до України, а духовне єднання з батьківщиною.

Образи інших птахів значно рідше вживаються із символічним значенням і міфологічної основи як такої не мають. Вони переважно є елементами пейзажу або входять до складу складних метафор, є компонентами характеристики людини (не виняток і проаналізовані образи). Нас цікавлять міфологемно мотивовані метафори, які без знання давніх вірувань наших предків читач зрозуміє не повністю.

У В. Стуса багато міфологічно мотивованих метафор побудовано за моделлю “птах → пора дня”:

Всесвіт кружляє, мов птах, спроквола.
Обрій – мов гайворон... [9, 265].

Кружеляє понад ними
Вечір, крила розкриливши [9, 272].

.....сизий голуб-досвіток
збудив мене своїм крилом страпатим... [10]

На ранній стадії свого існування людина намагалась пояснити незрозуміле, невідоме на основі уже відомого. Вечір, темрява були незрозумілими. У результаті певних мисленневих операцій (аналогії) людина “зрозуміла”, що темрява – це тїнь від великого птаха, який закриває світ.

Поширеною в українських поетів є метафорична модель “птах → душа людини”. У В. Стуса вона має такий варіант:

Так душі наші: майже неживі
пустилися в осінні перелети [9, 205].

Цю метафору легко пояснити, знаючи уявлення давніх слов’ян, які вірили, що вирій – це світ предків, померлих. Душі померлих відлітають у вирій у вигляді птахів (наприклад, ластівок).

В. Стус часто із пестливим значенням вживає назви птахів, марковані жіночим родом (“голубиня”, “лебедина”, архаїчне “зигзиця”), на означення дружини та України, хоча іноді ці образи настільки зливаються, що їх неможливо роз’єднати:

Там того світу закуток глухий,
а в ньому жінка, здумана зигзиця,
шепоче спрагло: Боже, най святиться,
о, най святиться край проклятий мій [9, 62].

Від слова “зигзиця” віє архаїкою і “Словом о полку Ігоревім”. Цей образ нагадує Ярославну. Особливу схожість із Ярославною має жіночий образ із поезії “Душа ласкава, наче озеро”:

А біля мене білим сободем
Тремтить коханої рукав.
Мені була ти голубинею,
Що розкрилила два крила
І мужем, хлопчиком, дитиною
Мене до неба вознесла [9, 190].

В. Стус вводить у текст елементи голосіння: жінки за коханим та чоловіка за матір’ю-батьківщиною. Ці вірші творять діалог на рівні тексту. У звертаннях вживаються назви птахів: сокіл – коханий (традиційне фольклорне значення) та зигзиця – мати:

Мій соколе обтятий,
в ту гостину, де ти,
ні пройти, ні спитати,
ні дороги знайти.
За тобою, коханий,
очі видивила,
ніби кінь на аркані,
світ стає дубала [9, 89].

О пресвята моя зигзице-мати!
До тебе вже шляхів не напитати
і в ніч твою безсонну не зайти.
Ти жди мене. Чекай мене. Чекай
нехай і марне, але жди, блаженна.
І Господові помолись за мене.
А вмру – то й з того світу виглядай [9, 261].

Ми проаналізували образи реально існуючих птахів, які набули символічного значення у зв’язку з їхнім “впливом” (в уяві наших предків) на життя. Однак В. Стус використав і безпосередньо міфологічний образ – образ жар-птиці. Жар-птиця пов’язана зі Світовим Деревом, вона живе у його кроні, що відповідає верху світобудови. Жар-птиця має стосунок також до опозиції “світло - морок”, оскільки символізує світло.

У поезії “Посоловів од співу сад” образ жар-птиці є компонентом метафоричного образу світла:

І світло випурхнуло птахом
І розпластало два крила...
.....
І світло як вода з криниці
На віти порснуло пругкі
Де як видіння пологкі
Стрибали золоті жар-птиці [9, 200].

Жар-птиця – символ випробувань, ініціації. Цей міфологічний мотив розроблений у фантастичних казках, де найменший брат подається ловити жар-птицю. Пригоди на шляху до неї – символічна ініціація, внаслідок якої того, хто її пройшов, приймають у стан дорослих. У В. Стуса бачимо відгомін цих ритуалів:

Хто в жили крові нам залле,
Щоб, виточивши сукровицю,
Нам наказав: лови жар-птицю,
піймаєш – будеш муж, мале [9, 321].

Міфологема жар-птиці зустрічається і в інших віршах, але не передбачаючи якогось міфологічного підтексту. Зокрема, у вірші “Вельможний сон мене опав” жар-птиця постає символом національної святині, національного духу і просто національного.

Розглянувши образи птахів у поезії В. Стуса, можемо зробити висновок, що вони (зокрема, образи ворона, зозулі, голуба) засвідчують глибинний зв’язок із міфологічними уявленнями наших предків. Інша частина образів проникла у Стусову поезію, пройшовши фольклорну “обробку”. Однак поет не просто запозичує певні образи, теми, мотиви із міфології чи фольклору. Переосмислюючи образи, він доповнює їх новими відтінками значення і оточує незвичним контекстом, творячи таким чином новий міфологічний світ поетичної творчості.

Список використаних джерел

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Булашев Г. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
2. Віват Г. Художні особливості та провідні мотиви поетичної творчості Василя Стуса / Віват Г. – Одеса : “Студія “Негоціант”, 2003. - 175 с.
3. Войтович В. Українська міфологія / Войтович В. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон, митрополит. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
5. Кутнякова Г. Народнопоетична символіка поезій Л. Боровиковського і В. Стуса [Електронний ресурс] / Кутнякова Г. – Режим доступу: www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm
6. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2-х т. / [гл. редактор С. А. Токарев]. – М. : Рос. энциклопедия, 1997. – Т. 1. – 1997. - 671 с.
7. Петров В. Український фольклор / Петров В. // Берегиня. – 1996. - № 1-2. – С. 113-120.
8. Стус В. Дорога болю : Поезії / Стус В. ; [упоряд. та післямова М. Х. Коцюбинської]. – К. : Рад. письменник, 1990. - 222 с.
9. Стус В. Палімпсест : Вибране / Стус В. - К. : Факт, 2006. - 432 с.
10. Стус В. Твори [Електронний ресурс] : У 6 т., 9 кн. / Стус В. – Львів : Просвіта, 1994-1999. – Т. 3, кн. 1: Палімпсести. - 1999. - 486с. – Режим доступу: <http://stus.kiev.ua/texts.htm>
11. Українські замовляння / [упоряд. М. Москаленка, авт. передм. М. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

Анотація. Статтю присвячено аналізу особливостей функціонування у поетичних текстах В. Стуса образів птахів. У студії здійснено спробу визначити міфологічну базу орнітологічних образів та їх трансформацію у фольклорі, а також з'ясовано міфологічну мотивацію метафор, компонентами яких є образи птахів.

Ключові слова: образ птаха, орнітологічний код, міфологічна мотивація, метафорична модель.

Summary. The article is dedicated to analysis of the functioning of the birds images in a poetry by V. Stus. The author strives to define the mythological base of ornithological images and their transformation in folk-lore in this article; the mythological motivation of metaphors with the images of birds as components of metaphors is found out.

Key words: image of bird, ornithological code, mythological motivation, metaphorical model.

УДК 81+808.2

САХАРОВА О.В.

ЖАНР “СПОВІДЬ” ЯК СОЦІАЛЬНО–КОМУНІКАТИВНА ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Увага сучасних лінгвістичних студій до проблем функціонування мови зумовила активний інтерес до людини, що говорить. Незважаючи на тривалу історію питання про необхідність вивчати не лише абстрактну систему мови, але й процеси її породження та сприймання людиною, активізація таких досліджень припадає на другу половину ХХ – початок ХХІ століть. Залежно від аспектів дослідження реалізації комунікативної здатності людини (людей) у мовознавстві сформувалися окремі науки, що вивчають цей складний феномен людського існування та співіснування: теорія мовної особистості, комунікативна лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика тощо [1], [2], [6].

Порушена в працях Г. І. Богіна та Ю. М. Караулова теорія мовної особистості зумовлює пріоритетні напрями мовознавчих студій, що вивчають людину, що говорить, з точки зору психолінгвістичної, соціолінгвістичної, соціологічної теорій, з позицій етнокультурної лінгвістики [5]. Найпоширенішою видається психолінгвістична інтерпретація мовної особистості, що виходить як із відомих психологічних концепцій (теорія Е.Берна), так і створює власні концепції [9].